

Lolaxon Yo'Ichiboyeva
Farg'ona davlat universiteti Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası o'qıtuvchısı
Toshmatova Dilafruz
Farg'ona davlat universiteti

O'QUVCHILARIDA DUNYOQARASH ELEMENTLARINI SHAKLLANTIRISHDA ONA TILINI O'RGANISHNING ROLI

Tayanch so'zlar: Dunyoqarash, til, ijtimoiy, rivojlanish, til bo'limlari, bog'lanish, jamiyat, fonetika, leksika, grammatika, tafakkur, aloqa.

O'quvchilarga ta'lim-tarbiya berish vazifalaridan biri ularda dunyoqarashni shakllantirishdir. Bu vazifani hal qilishda maqsadga muvofiq ishlashning yetakchi sharti, o'quvchini shaxs sifatida muvaffaqiyatli kamol toptirishdir. Quyida ko'rsatilgan omillar tilni o'rgatish bilan bog'liq holda o'quvchilarda dunyoqarashni shakllantirish usulini belgilaydi.

Tilning ijtimoiy hodisa sifatidagi mohiyati, uning aloqa vazifasini ifodalashdan iboratdir. Maktabda, shu jumladan, boshlang'ich sinflarda tilni o'rgatishning yetakchi yo'nalishi o'quvchilar tilning aloqa vazifasini bajarishni tushunishlariga erishish hisoblanadi.

Til bilan tafakkur uzviy bog'liq bo'lib, tafakkur so'z vositasida yuzaga chiqadi. Til tafakkurning maxsuli hisoblanib ongdan tashqarida o'zicha yashamaydi.

Til va tafakkur atrofimizni o'rab olgan moddiy borliqqa nisbatan ikkilamchidir.

Til barcha tomonlari o'zaro dialektik bog'lanishda va birlikda bo'lgan murakkab, ko'p qirrali hodisa. Aloqa jarayonida tilning barcha tomonlari bir biriga ta'sir etadi, shunday sharoitdagina til o'zini aloqa funksiyasini bajara oladi.

Tilning ijtimoiy mohiyati uning aloqa funksiyasini bajarishda ko'rinadi.

Uning jamiyat hayotidagi rolini aniq tushunishga yordam berish uchun:

O'quv jarayonida har bir til birligining nutqimizdagi rolini o'quvchilar o'zlashtirishini ta'minlashi zarur.

O'quvchilarning tilning aloqa funksiyasini, tilning asosiy birliklar (fonema, morfema, so'z, so'z birikmasi, gaplar)ning vazifasini tushunish jarayonida o'rganishdir.

O'quvchilarning tilning kommunikativ funksiyasini tushunishlari "Til har bir kishi va umuman jamiyat hayotida qanday rolni bajaradi?" savoliga jamoa bo'lib javob topishda ijodiy ta'sir ko'rsatadi. Yoshlari oshgan sari odamning odam bo'lishida tilning rolini tushuna boshlaydilar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tilga ijtimoiy hodisa sifatida qarashini shakllantirishda tilning kelib chiqishini tilda, ya'ni so'zlarning paydo bo'lishi haqida ularning saviyasiga mos bo'lgan sirni yechish ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Tilning rivojlanishi haqidagi bo‘limini boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ot, sifat, son, fe‘l so‘z turkumlari, so‘zning tarkibi bo‘limi katta imkoniyatga ega. Kichik yoshdagi o‘quvchilarning tilning o‘zlashtirish jarayonini tekshirish shuni ko‘rsatganki, tilga ilmiy qarash asoslarini shakllantirish uning muhim bog‘lanishlarini bilishga yordam beradi. Xususan, o‘quvchilarning so‘zning tovush tomoni bilan uning leksik ma‘nosi, so‘zning morfemik tarkibi bilan leksik ma‘nosi, so‘zning grammatik ma‘nosi bilan uning ma‘lum so‘z turkumiga tegishliligi o‘rtasidagi bog‘lanish kabilarni bilib olishi shu maqsadga xizmat qiladi. Bu bog‘lanish tilning fonetik, leksik, so‘z yasalihi va grammatik tomonlarini bir-biriga ta‘sir qilishini xarakterlaydigan umumiy bog‘lanishlarini xususiy ko‘rinishi hisoblanadi. Bu esa o‘quvchilarning dunyoqarashlarini shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Tildan bilim berishda o‘quvchilarning hayotiy tajribasiga tayanish muhimdir. O‘qituvchi nazariy xarakterdagi umumlashirish zarur bo‘lgan faktik materiallarni yig‘ish bosqichida ham berilgan bilimlarni amaliyotga tatbiq etish uchun ham bolalarning hayotiy tajribasiga, nutqqa oid amaliyotiga tayanadi. Tilga oid bilimni o‘rganish natijasida o‘quvchilarning nutq faoliyatining sifati o‘zgaradi, ongliligi ortadi.

Ona tilini o‘rganish jarayonida dunyoqarash asoslarini shakllantirish masalasini hal qilishda maktabda o‘zbek tilini o‘rgatishga asos bo‘ladigan material alohida qimmatga ega. Materialning xaqiqiy tomoni uning g‘oyaviy yo‘nalishida va badiiy ifodaliligi o‘quvchilarning fikrlash faoliyatlariga his – tuyg‘ulariga ta‘sir etadi. Atrof – muhit haqidagi bilimlarni kengaytiradi, tilga va uni yaratgan xalqqa qiziqishini tarbiyalaydi, ularning shaxsiy sifatlarini belgilaydi. Demak, tilni o‘rganish jarayonida kichik yoshdagi o‘quvchilarda dunyoqarash asoslarini shakllantirishga quyidagi omillar o‘qituvchilarning metodologik pozitsiyasi, o‘quvchilar o‘zlashtiradigan til haqidagi bilimlar tizimi, o‘quvchilar o‘rganib oladigan bilim usuli, tilni o‘rganishga asos bo‘ladigan materialning bilim berishdagi g‘oyaviy-siyosiy va badiiy qimmatini hal qiluvchi ta‘sir ko‘rsatadi.

O‘tgan ma‘ruzalarda tilning barcha tomonlari o‘zaro bog‘lanishda bo‘lishi, bu esa uning aloqa vositasida namoyon bo‘lishini ko‘rib o‘tdik, nutq gaplardan, gaplar so‘zlardan, so‘zlar esa tovushlardan tashkil topadi. So‘zning tovush qurilishi mazmunsiz o‘zicha yashay olmaydi. Istalgan tovushlar yig‘indisi emas, balki ma‘lum ma‘no bildiradigan tovushlar yig‘indisigina aloqa maqsadiga xizmat qiladi. So‘zning o‘zigina fikrni ifodalay olmaydi. Aloqa maqsadida xizmat qilish uchun o‘zlari bir-biri bilan grammatik jihatdan o‘zaro bog‘lanishi zarur. Shundagina gap tuziladi, gap orqali fikr ifodalanadi. Demak, tilshunoslik fani bo‘limlari o‘rtasidagi munosabatlar mavjuddir. Fonetika leksikologiya bilan ham grammatika bilan ham bog‘lanadi.

Tovushlar, fonemalar, bo‘g‘inlar tilda alohida emas, balki ma‘lum leksik ma‘no bildiradigan so‘z tarkibida yashaydi. Xuddi shuningdek fonetika sintaksis bilan ham bog‘lanadi, xususan, har bir gapda ma‘lum ohang bo‘lishida ko‘rinadi. Leksikologiya so‘z yasalihi bilan bog‘lanadi:

Tilning lug‘at tarkibi yangi so‘zlar yasalihi hisobiga boyib boradi.

Yasalgan so‘zlar yasama negizning moddiy ma‘nosiga asoslanadi. Masalan, paxta-kor, paxta-zor

Morfologiya leksikologiya va so‘z yasalihi bilan bog‘langan. Morfologiya so‘zning grammatik xususiyatini o‘rganadi. So‘zning grammatik ma‘nosi doimo leksik ma‘nosi bilan birga namoyon bo‘ladi. Xuddi shuningdek, morfologiya va sintaksis ham o‘zaro bog‘lanadi. Bu munosabat “Biz ilm cho‘qqilarini qunt bilan egallamoqdamiz” gapi asosida ko‘rsatib beriladi. Yuqorida aytilganlardan shunday xulosa kelib chiqadi.

Tilning barcha tomonlari o‘zaro bog‘liqligini va ularning har biri o‘ziga xos xususiyatlariga ega ekanliklarini hisobga olib, o‘quvchilar tilni ongli o‘zlashtirishlari uchun tilning har bir tomoni, xususiyatlari va ular o‘rtasidagi bog‘lanishni o‘zlashtirishlari zarur.

Tilning barcha tomonlarining bir-biriga ta’siri uning aloqa vositasi ekanligida nomoyon bo‘ladi: so‘zlar to‘g‘ri talaffuz qilinishi yoki yozilishi, barchaga tushunarli bo‘lishi, gap grammatik jihatdan to‘g‘ri tuzilishi kerak. Boshlang‘ich sinf ona tili dasturlarida ham yuqoridagi xulosalarga amal qilingan. Dasturning "Tovushlar va harflar" bo‘limi tahlil qilib ko‘rsatiladi.

Hozirgi kunda maktabning asosiy vazifasi har tomonlama yetuk insonlarni tarbiyalashdir. Bu vazifani bajarishda ona gili predmeti o‘ziga xos o‘rin tutadi. O‘zbek tilini o‘rganish natijasida o‘quvchilarda o‘z fikrini grammatik, to‘g‘ri, uslubiy aniq, mazmuniy matonatsiyaga rioya qilgan holda ifodalay olish va uni imloviy to‘g‘ri yoza olish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

O‘zbek tilidan berilgan bilimlar mazmuni boshlang‘ich sinflar dasturida aks ettirilgan (talabalar dastur mazmunini eslaydilar.).

Tilni o‘rganish jarayonida o‘quvchilarda boshqa ko‘pgina o‘quv predmetlari uchun umumiy bo‘lgan ko‘nikmalarni hosil qilish ustida ham ish olib boriladi. Chunonchi, tahlil, tarkib, umumlashtirish, taqqoslash va boshqalar. O‘zbek tili kursidan hosil qilinadigan maxsus ko‘nikmalar bilan predmetlararo ko‘nikmalar ham bir-biridan ajratilmagan holda, o‘quv tarbiyaviy jarayonda shakllantiriladi.

Yuqorida boshlang‘ich sinflarda til fanining barcha bo‘limlari o‘zaro bog‘liq holda o‘rganilishi haqida fikr bildirdik. 1-4- sinflarda fonetika leksika, grammatika, so‘z yasalishi va nutq o‘stirish haqida elementar bilim beriladi. Kursning bunday ko‘rinishi tilning barcha tomonlarini bir biriga o‘zaro ta’sir etadigan bir butun hodisa sifatida o‘rganilishni taqazo etadi. Tilni o‘rganishga bunday yondashish ta’lim jarayonini o‘quvchilar nutqini o‘stirish vazifasini hal etilishiga yo‘naltirish imkonini beradi.